

תוכן העניינים

יא	פתח דבר
1	מבוא
13	פרק ראשון: ענייני כתיב
	1.1 מימושים אורתוגרפיים של הגיים במילה 13
	1.1.1 מימושיה האורתוגרפיים של התוכית -yi- 15
	1.1.2 מימושיה האורתוגרפיים של הסיומת -i 16
	1.1.3 מימושיה האורתוגרפיים של הסיומת -u 17
	1.1.4 מימושיה האורתוגרפיים של התנועה o 20
	1.1.5 מימושיה האורתוגרפיים של הסופית -a 27
	1.1.6 מימושיה האורתוגרפיים של הסופית -aw 31
	1.1.7 אותיות מנצפ"ך הכפולות: מימושיה האורתוגרפיים של נו"ן 34
	1.2 מימושים אורתוגרפיים של מילים או צירופי מילים 36
	1.2.1 מימושים אורתוגרפיים המיוסדים על נוהגי כתיבה עתיקים 36
	1.2.2 מימושים אורתוגרפיים של המילה אשדת 39
	1.2.3 מימושים אורתוגרפיים של צירופי הלשון 'בא גד', 'מה זה' 42
	1.3 סיכום 44
45	פרק שני: ענייני צורות
	א. מורפולוגיה
	2.1 חילופים מורפולוגיים במערכת הפועל 45
	2.1.1 צורות כתיב וקרי המשקפות חילופי גזרות וחילופי בניינים 45
	2.1.2 חילופים בין צורות פועל בעבר בגוף שלישי 76
	2.2 חילופים מורפולוגיים במערכת השם 79
	2.2.1 חילופים מורפולוגיים בצורות שם 79
	2.2.2 חילופים מורפולוגיים בקטגוריית הריבוי 95
	2.2.3 חילופים מורפולוגיים בקטגוריית הכינויים 111
	2.3 חילופים מורפולוגיים במיליות (בין צורה קצרה לצורה ארוכה) 120

2.3.1 חילופים בתואר הפועל 120

2.3.2 חילופים במילות יחס 121

ב. מורפו-פונולוגיה

2.4 זוגות כתיב וקרי שמקורם המשוער במעתיקים לשוניים בתחום ההגה 126

2.4.1 בידול בין הגיים 126

2.4.2 המעתק $\bar{a} < \bar{o}$ 130

2.4.3 השמט הגיים 131

2.4.4 כיוון דיפתונגים 133

2.4.5 שיכול עיצורים 135

2.5 זוגות כתיב וקרי בשמות פרטיים שמקורם המשוער בהבדלי מסורת הגייה 138

2.5.1 שמות פרטיים (או כינויים) ממוצא עברי-כנעני 138

2.5.2 שמות פרטיים (או כינויים) ממוצא זר 150

2.6 סיכום 156

158 פרק שלישי: ענייני תחביר

3.1 התאם תחבירי 158

3.1.1 ההתאם התחבירי במין או במספר בין נשוא פועלי לנושא 158

3.1.2 ההתאם התחבירי בכינוי לסיתום 164

3.1.3 ההתאם התחבירי בין רכיבי הצירוף 168

3.1.4 ההתאם התחבירי בשם הקיבוצי 173

3.2 שימוש צורות ה'זמנים' של הפועל 181

3.2.1 חילופים במערכת החיווי 181

3.2.2 חילופים במערכת האיורי 188

3.3 שימוש צורת הבינוני 194

3.3.1 חילופים בין צורת בינוני לצורת שם 194

3.3.2 חילופים בין צורת בינוני פעול ובין שם עצם 196

3.3.3 חילופים בין צורת בינוני פעול ובין שם תואר 198

3.3.4 חילופים בין בינוני פעול (בהוראה אקטיבית) לצורת בינוני פועל 200

3.4 שימוש הצירוף השמני 202

3.4.1 השימוש בתבניות מקבילות בצירופי שם המספר 202

3.4.2 השימוש בצירופי לשון מטיפוס סמיכות תמורה לצד צירופי

לשון סדירים 204

3.4.3 חילופים בין סינטגמה של תמורה לסינטגמה של לוואי 208

3.4.4 חילופים בין תבניות תחביריות שונות לציון ערך ההפלגה 212

3.5 שימוש הכינוי הפרולפטי באחת מצורות הכתיב והקרי 213

3.6 שימוש בדיבור ישיר או בדיבור עקיף 216

3.7 שימוש קדום ביחסות בשמות פרטיים 221

	3.8 שימוש המילים הדקדוקיות	225
	3.8.1 שימוש של מילות היחס	225
	3.8.2 שימוש של מילות הקישור	237
	3.8.3 שימוש של מילות הרימוז	243
	3.8.4 שימוש הצורן ה- (או אפס) כיסוד מיידע	246
	3.8.5 שימושם של צורנים אדוורביאליים	253
	3.9 סיכום	257
260	פרק רביעי: ענייני מילון וסגנון	
	4.1 התבטאות נקייה ומכובדת כלפי אלוהים ואדם	261
	4.1.1 חילופי סגנון על דרך ה'כינוי' מפני כבודו של אלוהים	261
	4.1.2 חילופי סגנון על דרך ה'כינוי' מפני כבודו של מלך (או נכבד)	262
	4.1.3 חילופי סגנון מטיפוס 'לשון נקייה' מפני כבודם של השומעים	264
	4.2 חילופי כתיב וקרי שהם פרי תהליך זיווג הצורות	271
	4.2.1 זיווג צורות על פי כללי הדקדוק (או על פי מסורת הלשון)	271
	4.2.2 זיווג צורות בחריגה לשונית	273
	4.3 חילופים בין וריאנטות מילוניות מקבילות	276
	4.3.1 חילופים במערכת הפועל	276
	4.3.2 חילופים במערכת השם	282
	4.4 סיכום	306
308	סיכום ומסקנות	
316	נספח סטטיסטי	
319	בסיס הנתונים של הבדיקה הסטטיסטית	
344	רשימת הקיצורים	
	קיצורים כלליים וסימנים	344
	קיצורים של שמות כתבי העת, הספרים והסדרות	345
	קיצורים ביבליוגרפיים	346
368	מפתחות	
	מפתח ערכי הכתיב והקרי	368
	מפתח הכתובים (בקורפוס הנחקר)	384

פתח דבר

החיבור שלפנינו הוא פרי מחקר חדשני מעמיק ומדוקדק, הבוחן בשיטתיות את אחת התופעות העולמות שבמקרא – תופעת חילופי הכתיב והקרי – ומלבן אותה מזווית הראייה של חקר הלשון. יש בו מבוא וארבעה פרקים על פי מוקדי הלשון השונים: במבוא מובאים הנימוקים לתיחום הנושא והקורפוס הנחקר ומוצגים הרקע הכללי של סוגיית הכתיב והקרי וההתמודדות עמה, והשאלות החשובות שמחקר זה נותן עליהן את הדעת. הפרק הראשון דן בענייני אורתוגרפיה. פרק שני עוסק במורפולוגיה ובמורפו-פונולוגיה. הפרק השלישי מתמקד בענייני סינטקס ומורפו-סינטקס, והפרק הרביעי בענייני מילון וסגנון. בסופו של כל פרק בא סיכום ביניים, ובסופו של החיבור סיכום כולל של הדיונים והמסקנות המתבקשות מהם. את הספר חותם נספח סטטיסטי, הממחיש את תקפות מסקנותיו של מחקר זה למקרא בכללו. כמו כן מובאים מפתחות מפורטים לערכי הכתיב והקרי ולפסוקי המקרא, המאפשרים לקורא להגיע בקלות לכל בירור ובירור שבחיבור.

המערכת המורכבת והסבוכה של חילופי הכתיב והקרי שבמקרא מוצגת בחיבור זה בבהירות רבה. דומה שלשונות הכתיב והקרי, המתפרסות על פני ספרי המקרא השונים, מצטרפות כאן יחד כאבני פסיפס זעירות לתמונה שלמה אחת המעמידה מערכת כוללת, הבנויה קטגוריות קטגוריות של לשון על פי מוקדי הלשון השונים. כל היקרות של כתיב וקרי מייצגת למעשה פרט אחד, אבן פסיפס אחת, מתוך אותה מערכת כוללת ומובנית. המחקר מושתת על עדויות של כתבי היד המשובחים ביותר של המקרא, 'הכתר' וכ"י לנינגרד B19^A (להשלמת החלקים החסרים ב'כתר'), תוך התחשבות בנוסח השומרוני של התורה, במגילות המקראיות ממדבר יהודה ובתרגומי המקרא השונים.

ערכו של החיבור אינו רק בחקירת יחסי כתיב-קרי ובבירור דרכיהם של חכמי המסורה; הוא ניכר אף בבירור סוגיות נוספות רבות בלשון המקרא הן כנתינתה הן במעמדה בתקופת בעלי המסורה. גם מי שאין עניינו בחילופי הכתיב והקרי או בשאלות נוסח, אלא במהותם של קווים חשובים בלשון המקרא בכללותה, ילמד הרבה מן העיון בחיבור זה. בהיותו משיק לשני תחומים אלה, מקרא ולשון, ציבור קוראים רחב ומגוון ימצא בו עניין: בראש ובראשונה ימצאו בו עניין רב חוקרי מקרא וחוקרי לשון וסטודנטים בשני ענפי מדע אלו. כמו כן עשוי חיבור זה לעניין

קהל משכילים רחב, שוחרי מקרא ומלומדים הקרובים לנושאי מסורה, לענייני נוסח המקרא ולפרשנות המקרא.

שמח אני להודות לכל מי שסייע בידי במלאכת הספר: לכל-לראש מודה אני בכל לבבי למורי ורבי פרופ' שמחה קוגוט – איש מופת וחוקר מובהק בלשון עברית ובמקרא – שזכיתי לכתוב בהדרכתו את עבודת הדוקטור שהחיבור הזה מבוסס עליה. הדרכתו המועילה-המעולה המשיכה ללוותני גם בכתיבת חיבור זה. בלב חפץ נאות פרופ' קוגוט להקדיש לי מזמנו היקר ולהעניק לי מחכמתו, והכול ברוב נועם וחיבה, האופייניים לו כל כך. יישר חילו. מעומקא דלבא מודה אני לידידי ורעי פרופ' אהרן ממן, שעמד לימיני בעצה ובעידוד והיה לי לעיניים בנתיבתי בכל צעדיי. כן נתונה תודתי הנאמנה לפרופ' משה בר-אשר, שהיה לי למליץ טוב ועודדני לפרסם את חיבורי בהוצאת מאגנס. להוקרה רבה ראויה הגב' אריאלה דיהי, שסייעה לי בעיבודים הסטטיסטיים מאירי העיניים.

הכנתו והוצאתו לאור של הספר נסתייעו בתמיכה של גופים ומוסדות אחדים. לאלה חב אני תודה והוקרה. בשורה הראשונה מודה אני לחברי הנהלת קרן פרי לחקר המקרא של האוניברסיטה העברית ולמזכירה הנאמן מר שלמה בירנבוים, שניאותו לקבל על עצמם לפרסם את ספרי באכסנייתם הנכבדה. מלוא ההערכה למנכ"ל הוצאת מאגנס, מר חי צבר, שזירז את מלאכת ההפקה של ספר זה והביאה לגמרה. כן יבואו על הברכה אנשי הצוות המסורים ובייחוד ד"ר אילנה שמיר, מרכזת המערכת, ומר רם גולדברג, מנהל ההפקה. תודה מיוחדת לעורך הלשון והמגיה, אברהם בן-אמתי, שביצע מלאכתו במיומנות רבה, בהבנה ובדייקנות מופתית. ברכתי נתונה לגב' ליזה מוהר, שהקלידה את התיקונים במקצועיות רבה.

כן יאתה התודה לוועדת פרס אלוני, שזיכתה זה כבר בשלבי המוקדמים בפרס ע"ש נחמיה אלוני ז"ל לשנת התשנ"ח. זר ברכות ותודה מיוחדת להנהלת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי בבאר שבע על העידוד הרב ועל התמיכה הנדיבה. כמו כן נתונה תודתי להנהלת קרן קייב שבני-יורק על המענק הנדיב שהעניקה להוצאת ספר זה. לכולם נאוה תהילה.

ואחרונים אחרונים חביבים בני ביתי היקרים: טובה מרובה מחזיק אני לרעייתי טובה ולשלושת ילדינו חן, יעל ומשה, שאפשרו לי בנפש חפצה וברוח אוהבת להתמסר לכתיבת הספר. להם שלמי תודה מלוא החופן.

מימון כהן

נשלם בסייעתא דשמיא, באר שבע, התשס"ז (2007)

מבוא

בנוסח המקרא קריאת המילה היא בדרך כלל על פי כתיבה, היינו הכתיב והקרי באים כאחד, וישנה התאמה מלאה בין הצורה שהמילה נכתבת בה (כתיב) ובין הצורה שהיא נקראת בה (קרי). אולם במקומות לא מועטים במקרא אין התאמה כזאת, היינו כתיב לעצמו וקרי לעצמו. בהיקריות כאלה מופיעה הערת קרי (ק') של המסורה בשולי הגליון,¹ ועל פיה נקראת הצורה הכתובה בנוסח הפנים של המקרא (כ'). תופעה זו מוכרת בכינויה כתיב וקרי.

מה פשר תופעת הכתיב והקרי שבנוסח המקרא? בשאלה זו עדיין לא הכריעו החוקרים. חיבור זה, המבוסס על ניתוח לשוני פרטני של עדי הנוסח שבצורות הכתיב והקרי, מבקש להציע דרך להארת תופעה זו על פי הבוחן הלשוני.

במוקד חיבור זה עומדת השאלה, מה טיבן של צורות הכתיב והקרי שבנוסח המקרא. הנחת היסוד שיצאתי להוכיח היא, שהצורות המיוצגות כאן בכתיב ובקרי משקפות חלופות לשוניות, מימושים מקבילים של שתי מסורות לשון המיוסדים על מציאות לשונית בת תקופתן. ובלשונו של בעל המסורה אהרן בן אשר בהתייחסותו לתופעת הכתיב והקרי: 'לא נמצא אחד מהם סותר את דברי חברו, אלא כדברי זה כן דברי זה'.²

בספר נבדקו הערות כתיב וקרי (=כו"ק) אך ורק בכ"י ארם? צובה (א), ואך ורק בלשונות שהערת כו"ק נקראת עליהן מפורשות במערכת המסורה של כתב יד זה. ולפיכך חיבור זה אינו מכיל תופעות של מסורה הקרובות לתופעת הכו"ק, כגון 'כתיב ולא קרי', 'קרי ולא כתיב', 'קרי תמיד', 'יתרות וחסרות', 'סבירין (ומטעין)'. תיחום הקורפוס הנבדק הוא בעיקרו פועל יוצא מהיקפה של תופעת הכו"ק שבמקרא. היקריות רבות של כו"ק מצויות בספרי המקרא השונים,³ והיריעה רחבה

1 סימני הניקוד וכן פיסוק הטעמים מכוונים מלכתחילה לקריאה נהגית, ולכן אך טבעי הוא ששני אלה יוצמדו לצורת הקרי דווקא, ואילו הצורה שבכתיב, שאינה נקראת בניגון, תבוא בלא סימני ניקוד וטעמים; ואכן דרך זו נוקט מחקר זה. וראה בעניין זה קוגוט, טעמים, עמ' 183.

2 לוינגר, דקה"ט, עמ' 9.

3 הממעט מונה כ־800 היקריות, והמרבה כ־1,500. ראה ייבין, קרי וכתב, עמ' 262–263. על פי טוב מניין בין 848 ל־1,566; ראה טוב, ביקורת, עמ' 46. ונראה כי הסיבה לכך נעוצה בהבדלים בין האסכולות השונות של בעלי המסורה, שפעלו בזמנים שונים ובמקומות שונים. ראה לעניין זה ייבין, מבוא למסורה, עמ' 45.

מלהכילן בחיבור אחד. כדי להימנע מדחיקת היער מפני ריבוי העצים החלטתי מראש לצמצם את היקף הקורפוס הנבדק לספרי התורה ולספרי נביאים ראשונים.⁴ עם זאת נזקקתי בחיבור זה גם להיקרויות כו"ק המופיעות מחוץ לקורפוס הנבדק. המונח כתיב משמש בספר זה בשתי הוראות נבדלות: מכאן כתיב במובן הרחב של המילה, המציין ענייני אורתוגרפיה;⁵ ומכאן כתיב במובן הצר, מונח טכני המכוון לנוסח המילה שכתוב במקרא גופו, נוסח הפנים, בניגוד לקרי. ואשר למונח קרי, בניגוד לתפיסה הרווחת, כי הוראתו 'קרא!',⁶ היינו צורת פועל בהוראה אקטיבית, נראה כי הצורה קרי, וכמוה אחותה פְּתִיב, שימשו בידי בעלי המסורה בהוראה הוהה לזו המופיעה בארמית המקראית שבעזרא (ה' 7; ו' 2 פְּתִיב; ד' 18, 23 קְרִי). וכשם שהצורה פְּתִיב משמשת בארמית בהוראה פסיבית המקבילה לבינוני פְּעוּל שבעברית, היינו פְּתוּב (כך נכתב על פי המסורת), כך גם אחותה קְרִי משמשת בארמית בהוראה פסיבית המקבילה לבינוני הפְּעוּל העברי, היינו קְרִי (כך נקרא על פי המסורת).⁷

הוראה זו של המונח קרי (=קרוי) – כך נקרא ונמסר – מסייעת גם מהכרת מפעלם של חכמי המסורה, שלא ראו עצמם מדקדקים נורמטיביים הבאים כביכול להעמיד חוקים ולתת לקורא המקרא הוראות – קרא כך (ולא אחרת)! – אלא ביקשו לשמר את המקרא ככתבו (כתיב = כך כתוב) וכקריאתו המסורה במסורת שבעל פה מדורי דורות (קרי = כך נקרא הכתוב).

סוגיית הכתיב והקרי בפרשנות ובמחקר

דעות הפרשנים וכן דעות החוקרים חלוקות באשר לתופעת הכתיב והקרי שבמקרא, ועד שאבוא להידרש לתופעה גופה, מן הראוי שאנסה תחילה לתאר בקווים כלליים את תולדות הפרשנות המסורתית ולסכם את מצב המחקר המודרני בסוגיה זו.

- 4 מבחינה לשונית ספרי התורה וספרי נביאים ראשונים נחשבים שני מגבשים השייכים לאותה יחידה ספרותית קדם-גלותית, אשר בראייה כוללת לשונה היא אחידה (כמובן, מבלי להתעלם מייחודי סגנון ולשון של ספרים שונים): העברית המקראית הקלסית, מרביתה פרוזה סיפורית קלסית ומיעוטה שירה.
- 5 למשל, ההבדל בין וישתחו שבכתיב ובין וישתחו שבקרי הוא עניין לאורתוגרפיה; ראה להלן סעיף 1.1.3.2.
- 6 אפשר שתפיסה זו של המונח, המבוססת על הניקוד קְרִי (ראה למשל גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 65–66), מושפעת מצורת ההגייה של תופעה אחרת, השאולה מעולם המדרש של חז"ל, המכונה אל תקרי על פי הנוסחה 'אל תקרי... אלא...!'. השווה למשל 'אל תקרי בניך אלא בוניך' (בבלי, ברכות סד ע"א).
- 7 ראה לוין, הקרי, עמ' 67. מן הראוי לציין כאן, כי על פי רשימת מונחים קראית עתיקה שנמצאה בקטעי הגניזה כתב יד אוקספורד, נהגה מונח המסורה הנדון פְּתִיב [ו]קְרִי. ראה אלוני, רשימת מונחים, עמ' 341. תודתי נתונה למר רפאל זר, שהסב את תשומת לבי לכך.

עיון בתולדות הפרשנות המסורתית הקלסית מגלה, כי בסוגיה שלפנינו מסתמנות שתי מגמות ברורות. מצד אחד יש מגמה פרשנית שאינה נוטה להעדיף אחת מלשונות הכו"ק על פני חברתה. פרשנים מאסכולה זו מפרשים את הכתובים הרלוונטיים הן על פי הכתיב הן על פי הקרי. מצד אחר יש מגמה ברורה להעדפת לשון הקרי על פני לשון הכתיב. פרשנים מאסכולה זו מפרשים את הכתובים על פי רוב לפי לשון הקרי.

נציגיה הנאמנים של האסכולה הראשונה הם ר' סעדיה גאון (882–942) ור' דוד קמחי (1160–1235). רס"ג ראה בתופעת הכו"ק תופעה לשונית המביעה במקרים רבים משנה הוראה, ומתברר שהונחה בפירושו למקרא על ידי הכלל 'יש אם למסורת ויש אם למקרא' (משנה, מכות ז, ב; בבלי, פסחים פו ע"ב), ולאורו של עיקרון זה פירש את הכתובים הן על פי הכתיב הן על פי הקרי,⁸ שכן לשיטתו שתי הגרסאות כשרות. גישה זו מיושמת בדבקות ובשיטתיות בפירושו של רד"ק. לדעתו של רד"ק לשונות הכתיב והקרי אינן אלא גרסאות חלופיות⁹ המשקפות שלב של אי-ודאות טקסטואלית אשר לנוסח המקרא.¹⁰ חילופי הגרסאות שלא הוכרעו על ידי חכמי המסורה נשתמרו, לדעת רד"ק, בצורת כתיב וקרי. סביר להניח כי גישתו של רד"ק בעניין שורשה ההיסטורי של התופעה מחד גיסא ונאמנותו הגדולה כלפי מפעלם של חכמי המסורה מאידך גיסא הן אשר הנחו אותו לייחס משקל שווה לשתי הגרסאות המיוצגות בכתיב ובקרי, ואפשר שמכאן נבעה מחויבותו לשיטת הביאור הכפול של לשונות הכו"ק.

נציגיה הנאמנים של האסכולה השנייה הם ר' אברהם אבן עזרא (1089–1164) ור' (דון) יצחק אברבנאל (1437–1508). ברוב המקרים שראב"ע נדרש למציאותם של כתיב וקרי העדיף הוא לפרש לפי לשון הקרי תוך התעלמות גמורה מלשון הכתיב.¹¹ הוא ראה בלשון הקרי את קריאת המסורת המשקפת את כוונת הכתוב ואת משמעו. עקיבותו של ראב"ע בקו זה בולטת במיוחד במקומות שגרסת הכתיב וגרסת הקרי 'מצטלבות', היינו גרסה מסוימת באה במקום אחד ככתיב ובמקום אחר כקרי. גם

8 השווה למשל פירוש רס"ג לשמות כא 8 ולתהלים ק 3. וראה ראב"ע בפירושו הארוך לפסוקים אלו.

9 ראה סימון, ראב"ע ורד"ק, עמ' 195–197.

10 רד"ק מייחס שלב זה לתקופת גלות בבל, כאשר הפורענויות שיבשו את רציפותה של המסורת: 'ונראה כי המלות האלה נמצאו כן, לפי שבגלות הראשונה אבדו הספרים ונטלטלו, והחכמים יודעי המקרא מתו, ואנשי כנסת הגדולה החזירו התורה לישנה, מצאו מחלקת בספרים והלכו בהם אחר הרוב לפי דעתם; ובמקום שלא השיגה דעתם על הכיורו [...] כתבו בדרך אחד מבפנים ובדרך אחר מבחוץ' (הקדמת רד"ק לפירושו לספר יהושע; ראה כהן, כתר, ספר יהושע, עמ' יד).

11 ראה למשל פירוש ראב"ע לתהלים נא 4: 'הרבה (ק': הָרַב) כבסני מעוני'. בעניין זה ראה סימון, ראב"ע ורד"ק, בייחוד עמ' 195–203. והשווה אל חרל"פ, קרי וכתבי, בייחוד עמ' 244–249.

במקרים מעין אלה, יש לומר, נשאר ראב"ע תמיד נאמן לגרסת הקרי.¹² מתברר כי תפס את הקרי כמעין הוראה של בעלי המסורה כיצד יש להבין צורה נדירה, בלתי נורמטיבית, באמצעות זיהויה הסמנטי עם הצורה הרגילה, הנורמטיבית.¹³ נציג מובהק נוסף של אסכולה זו הוא אברבנאל. בהקדמתו לפירושו לספר ירמיהו אברבנאל מעלה שתי אפשרויות עיקריות להסבר מקור תופעת הכתיב והקרי שבמקרא, ובכל אחת מהן ניכרת שיטתו העקרונית בהעדפת לשון הקרי. הסברו הראשון מכוון בעיקרו ללשונות הכתיב והקרי שבתורה: לדעתו מצאו עזרא ואנשי כנסת הגדולה את ספרי התורה 'בשלמותם ותמותם', אלא שנמצאו בהם לעתים זרויות שיש בהן סודות נסתרים, מסתרי תורה, ולכן הניחום בכתב מבפנים כמו שנכתב, ובקרי שמבחוץ פירשו זרויות אלה 'כפי טבע הלשון ופשיטות הענין'.

בהמשך דבריו מוסיף אברבנאל הסבר אחר המכוון בעיקרו ללשונות הכתיב והקרי שבספרי הנביאים והכתובים. לדעתו הזרויות שבספרים אלה מקורן ב'חסרון המדבר': 'להיות האומר אותם בלתי מדקדק כראוי אם בקצור ידיעת הלשון עברית ואם בקצור ידיעת דקדוק הכתיבה בסדרה וישרה, והיה זה מהנביא או המדבר ברוח הקדש כשגגה יוצאת מלפני השליט, ולכן הוצרך [עזרא] לפרש אמתת המלה ההיא כפי הספור, והוא ענין הקרי אשר שם מבחוץ'. אם כך ואם כך לשון הקרי, על פי שיטתו של אברבנאל, עדיפה על פני חברתה שבכתיב בשל היותה פירוש מוסמך של עזרא והסופרים על פי טבע הלשון ופשיטות הענין.

עד כאן באשר לפרשנות המסורתית הקלסית. ואשר למחקר המודרני בסוגיה זו, מתברר כי בחקרי לשון המקרא לא זכתה תופעת ה'כו"ק' לתיאור וניתוח מספקים. אף שתופעה זו נפוצה דייה במקרא, מעטים הם ביחס הניסיונות שנעשו לבירורה, ואותם ניסיונות שנעשו בספרות המחקר כוללניים ברובם, אינם מקיפים ואינם ממצים.¹⁴ הניסיון הראשון לתאר בצורה מקיפה ובשיטה מדעית את סוגיית ה'כו"ק' במקרא נעשה על ידי רוברט גורדיס.¹⁵ לבד ממחקריו של גורדיס לא נעשה אל נכון ניסיון שיטתי לטפל בסוגיה זו טיפול מעמיק, ובפרט מהיבטיה הלשוניים. בחיבורו של גורדיס ניכרות מעלות אחדות: כולטת ביותר עובדת היותו עבודת מחקר חלוצית ועבודת תשתית בנושא ה'כו"ק', וכמו כן מצטיין חיבור זה בהרצאתו הסדורה ובאופיו המכנס, המקיף והממייץ. לצד מעלות אלה נמצא כמה נקודות תורפה. עקרון המיון אינו אחיד: היקרויות רבות, על פי מיונו, הן וריאנטים מתוך כתבי יד. במקצתן בא

12 למשל, וילינגו/וילונגו (שמ' טז 2), וילונגו/וילינגו (במ' יד 36) – בשני המקרים ראב"ע מפרש על פי צורת הקרי.

13 עם זאת יש לציין כי על אף דבקותו בלשון הקרי לא נמנע ראב"ע לחלוטין מפירוש על פי גרסת הכתיב, וזאת במקרים נדירים שבהם סבר כי צורת הכתיב עדיפה בהחלט מבחינה פרשנית. על עניין זה ראה בהרחבה חרל"פ, קרי וכתיב, עמ' 252–254.

14 למשל אורלינסקי, כתיב-קרי, עמ' 184–192; שפרבר, דקדוק היסטורי, עמ' 493–503. והשווה גרינץ, מבואי מקרא, עמ' 60–82.

15 ראה גורדיס, כתיב-קרי; הנ"ל, קדמות המסורה.

הקרי להדריך את הקורא כנגד אפשרות של קריאה שיש בה משום חילול ה' או ניכוד פה או כנגד קשיי קריאה המתעוררים בעקבות הכתיב העיצורי,¹⁶ וחלק נכבד מהן (עשרות רבות של כו"ק) אינן מסווגות כלל.¹⁷

מלבד פגם זה הנוגע למיון יש לבקר את עצם הגישה שנקט גורדיס להעמיד, דרך שיטה, את לשון הכתיב מול לשון הקרי ולהעדיף את האחת על פני חברתה. פעמים מוצא גורדיס כי צורת הכתיב עדיפה,¹⁸ ופעמים כי צורת הקרי עדיפה;¹⁹ יש ששתי הצורות שבכתיב ושבקרי שוות ערך בעיניו,²⁰ ויש ששתי הצורות אינן משביעות רצון.²¹ פעמים לא מעטות ניתוחיו אינם מניחים את הדעת,²² והסבריו אינם תמיד מכוונים,²³ ובעיקר אין במחקרו של גורדיס דיון פרטני ממצה על כל היקרות והיקרות לעצמה, אלא דיון קטגורי המלווה באופן חלקי בהערות קצרות. וכך נותרים סתומות וספקות לא מעטים בצורות כו"ק רבות שעדיין לא נתבררו. עם זאת יצוין כי בסוגיות אחדות נמצא שתיאוריו קרובים להניח את הדעת. במקומות כאלה, כאשר הברור מראה שתיאוריו אכן מכוונים,²⁴ יש הפניה אליו.

מאז פורסם מחקרו זה של גורדיס על סוגיית הכו"ק חלפו כבר למעלה מיובל שנים. הגילויים האפיגרפיים והארכאולוגיים נרחבו; נשתכללו כלי המחקר; המחקר הבלשני המשווה נתפתח ונתעצם, ועמו חקר לשון המקרא. דומה כי עתה גמלו התנאים להתבוננות מחודשת בסוגיה ולדיון מעודכן. יצוין כי אמנם ספרות המחקר המקראי שדנה בלשונות הכו"ק עצמן היא דלה ובלתי ממצה, אך לא כך הדבר בכל הנוגע לספרות הדנה בשאלת מקור התופעה של הכו"ק ורקעה.

אנסה כאן לפרוס את היריעה ולהביא את ארבע התפיסות העיקריות שהוצעו עד כה בספרות המחקר להסבר מקור התופעה ורקעה.

ראשית, תפיסה המניחה כי הקרי הוא הצעת תיקון לנוסח הכתוב בגוף המקרא, בבחינת ניסיון, שאמנם נעשה על ידי בעלי המסורה, להנחיה, לקריאה נכונה ומתוקנת של הכתיב, אם על פי שיקול דעת ואם על פי גרסה מן הגרסאות שנמצאה באחד מכתבי היד של המקרא. כך למשל יהושע מאיר גרינץ, שלדידו 'קודם כל, מציין

16 ראה גורדיס, כתיב-קרי, עמ' 85.

17 ראה קטגוריה H שכותרתה 'Unclassified KQ', שם, עמ' 148–158.

18 למשל רשימה 80, שם, עמ' 148–150.

19 למשל רשימה 82, שם, עמ' 152–154.

20 רשימה 81, שם, עמ' 152–150.

21 רשימה 83, שם, עמ' 155.

22 למשל, והימשני כתיב וְהַמִּשְׁנֵי קרי (שופ' טז 26), הבאים במחקרו כשיכול עיצורים (ראה גורדיס, כתיב-קרי, עמ' 116). וכן ראה שנאי כתיב שְׁנָא קרי (מש' כח 16), הבאים תחת קורת גג אחת עם צורות דיאלקטיות כגון הלכתי/הִלַּכְתִּי, יושבתי/יֹשְׁבַת (עיי' רשימה 17, שם, עמ' 104).

23 ראה למשל הסבריו באשר לתקעו כתיב תְּקַעֲי קרי (יהו' ו 9), הברו כתיב הַכְּרִי קרי (יש' מז 13; רשימה 55, שם, עמ' 133). וראה להלן סעיף 2.2.2.2.

24 למשל דיונו בצורות הפועל לנסתרות בעבר פעלה, פעלו (רשימה 18, עמ' 105–106).

הקרי מקומות שטעונים תיקון בקריאה מחמת הלשון הזרה בכתיב כפי שהוא.²⁵ וכן גוטהלף ברגשטרסר, הנוקט גישה זו במקומות רבים בדקדוקו. לדעת ברגשטרסר 'התוצאה היחידה של פעילות ביקורתית כלשהי בתוך המסורה הן גרסאות השוליים, קרי (בניגוד לכתוב בטקסט, כתיב), דהיינו תיקוני טקסט, שנרשמו בשולי העמוד'.²⁶ תפיסה זו נתקלת בקשיים אחדים: עצם התפיסה המייחסת לבעלי המסורה 'תיקונים' בנוסח המקרא מנוגדת לרוח חכמי המסורה, שביקשו כידוע למסור נאמנה את נוסח המקרא. קושי אחר הוא שלעתים דווקא נוסח הכתיב מובן יותר מנוסח הקרי; למשל, הוצא/הִצָּא²⁷ (בר' ח 17) או וכפר העמוני/וכפר הַעֲמֹנָה (יהו' יח 24) או מבואך/מוֹבְאָךְ (שמ"ב ג 25). קושי נוסף – אותה מילה עצמה, באותה משמעות, משמשת במקום אחד קרי ובמקום אחר כתיב; למשל, וילינו/וַיִּלְוֵנוּ (שמ' טז 2) – וילינו/וַיִּלְוֵנוּ (במ' יד 36), או שבות/שְׁבִית (תה' פה 2) – שבית/שְׁבוּת (איוב מב 10). במקרים מעין אלה אין ניתן לומר שהקרי בא לתקן את הכתיב. שנית, תפיסה המניחה כי הכתיב והקרי יסודם בשינויי גרסאות טקסטואליות שנמצאו במקורות עתיקים.²⁸ ליד תיבת הכתיב נרשמה תיבת הקרי כהבדל גרסה. הנחה זו אפשר לתמכה בתרגומים עתיקים שאמנם מופיעות בהם צורות קרי מסוימות בתורת גרסאות. למשל, יהו' טו 47 כ' הגבול, ולצדו ק' הַגְּדוֹל (תה"ש, הפשיטתא, הוולגטה, ת"י); וי' יא 21 כ' לא, ולצדו ק' לו (תה"ש, הפשיטתא, הוולגטה, ת"א, ת"י).

גם תפיסה זו נתקלת בקשיים. הקושי העיקרי הוא שקיימת תיבת קרי אחת בלבד למילה שבכתיב, והרי אין זה סביר שבכל מקרה ומקרה נמצא רק הבדל גרסה אחד. שלישי, תפיסה הנקטת למשל על ידי גורדיס,²⁹ והיא מציגה גישת ביניים. גורדיס סבור כי הסופרים הראשונים רשמו, תחילה בהערות שוליים, שינויים אמתיים של הנוסח הכתוב; כמו למשל שינויים מסוג 'לשון נקייה', דוגמת ישגלנה/יִשְׁפָּכְנָה, ובעפלים/וּבְטָחָרִים. בזמן מאוחר יותר השתמשו בשיטת רישום זו גם כדי לציין הבדלי גרסה, ואלה הפכו בתקופה מאוחרת יותר להיות מחייבים. על פי ההנחה נבחרו הגרסאות של הכתיב והקרי בכִּרְרָה מכוונת מראש, המיוסדת על השוואת נוסחים של שלושה כתבי יד מופתיים שהיו מונחים במקדש.³⁰ נוסח הטופס הנבחר (האיכותי

25 ראה גרינץ, מבואי מקרא, עמ' 61.

26 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 29.

27 הוצא כתיב, הִצָּא קרי. מכאן ואילך יצוינו היקריות הכו"ק בחיבור זה כך: הצורה הראשונה מייצגת כתיב, הצורה השנייה מייצגת קרי, וביניהן לוכסן.

28 למשל אורלינסקי, כתיב-קרי, עמ' 184–192.

29 ראה גורדיס, קדמות המסורה, עמ' 449.

30 העדות 'שלושה ספרים נמצאו (מצאו) בעזרה' מובאת בארבעה מקורות בניסוחים נבדלים זה מזה: מסכת סופרים ו, ד; ירושלמי, תענית ד, ב (הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א, טור 728); אבות דרבי נתן נו"ב מו (מהדורת שכטר, עמ' 129); ספרי לרברים לג 27, פסקה שנו (מהדורת פינקלשטיין, ניו יורק וירושלים³ תשנ"ג, עמ' 423).

מכולם) או נוסח הרוב הוכנס לפנים, ואילו נוסח הטפסים האחרים (האיכותיים פחות) או נוסח המיעוט נרשם בשולי הגיליון.³¹

הקושי הבולט שבתפיסה זו נעוץ בעצם ההנחה שביסודה, שהרי בעלי המסורה הכריעו במחלוקות רבות שמצאו בין כתבי היד שבידיהם בלא להשאיר שום עקבות במקרא, ומה ראו דווקא במקומות אלה של כו"ק להביא את שני הנוסחים בלא הכרעה, וכך למעשה נמצאו מנציחים כאן את המחלוקות!?

רביעית, אזכיר את תפיסת המסורות המקבילות, שבניגוד לקודמותיה אינה תולה את לשונות הכתיב והקרי במקורות כתובים. העובדה שמסורת הקרי מוגבלת תמיד למילה אחת בלבד מצביעה, ככל הנראה, על מסורת קריאה אחידה.³²

לפי תפיסה זו הכתיב והקרי משקפים שתי מסורות מקבילות: מכאן המסורת שבכתב, מסורת הסופרים, המשתקפת בנוסח הכתיב, ומכאן מסורת הקריאה שבעל פה, שהוקראה מפי בעלי קריאה מומחים (לפי שאל לוי³³) או שנקראה בפי קוראים שונים ועברה במסורת 'מאב לבנו, מרב לתלמידו, מן הזקן המשמיע בפיו אל הצעיר השומע באוזניו' (לפי מרדכי ברויאר³⁴), מסורת שעמדה בבסיס הצורות שבקרי.

עיקר הקושי בתפיסה זו הוא בשאלה, כיצד תיתכן קריאה שאינה תואמת את הכתיב במדויק. דומה כי עדיין לא נפלה הכרעה³⁵ בין כל התפיסות להסבר מקור התופעה ורקעה, ונמצא שהנושא טעון בירור וחקירה שיטתית הן בכללותו הן בפרטיו.

עקרונות הבחינה והערות מתודולוגיות

אבהיר כמה עקרונות ששימשו אותי בדרך הבחינה. אפתח באפיונו של כתב היד שנבחר לשמש בסיס למחקר זה. כאמור, החקירה כאן מושתתת על נוסח המקרא בכ"א, המכונה 'כתר חלב' או 'כתר ארם צובה'.

כ"א משקף את האסכולה הטברנית בכללותה תוך הצגת גוון מסוים שלה. אחת משיטותיה היא שיטתו של בעל המסורה המוסמך ביותר, אהרן בן אשר. כתב יד זה נוקד והוטעם וכן מוסר בידי אהרן בן אשר עצמו, על פי עדות הקולופון שלו.³⁶

דברים מפורשים בעניין סמכותו העליונה והמובהקת של כתב יד טברני זה אומר הרמב"ם בספר 'משנה תורה' שלו: 'הספר הידוע שהיה במצרים והוא כולל ארבעה ועשרים ספרים שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים ועליו היו הכל

31 ראה גורדיס, כתיב-קרי, עמ' 456, 465.

32 ראה למשל באר, בלשנות משווה, עמ' 217-218.

33 ראה לוי, הקרי.

34 ראה ברויאר, כתיב וקרי, בייחוד עמ' 9.

35 השווה דרך משל ניסוחו של ייבין 'ואין להכריע' (י' ייבין, קרי וכתב, א"מ, ז, טור 264).

36 ראה ייבין, כתר, עמ' יא. והשווה אל הנ"ל, מבוא למסורה, עמ' 15.

סומכין לפי שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו ועליו סמכתי בספר התורה שכתבתי כהלכתו' (משנה תורה, הלכות ספר תורה ח, ד). מלבד היותו של כ"י א טבוע בחותמו האישי של גדול בעלי המסורה³⁷ הבדיקה האובייקטיבית של החומר מעידה כי בכתב יד זה קיימת ההתאמה המושלמת ביותר בין הטקסט ובין המסורה שלו, שכן גם המסורה הגדולה וגם המסורה הקטנה שלו נקיות מהשפעות, המעידות על תקופה יותר מאוחרת.³⁸

כ"י א אינו שלם. נשתמרו ממנו 294 דפים מתוך כ-380 שהיו בכל הספר, והם מחזיקים את רוב המקרא.³⁹ יש לציין כי מן הקורפוס הנחקר נשתמרו כל ספרי נביאים ראשונים (חוץ ממל"ב יד 21 – יח 13), ומן התורה נשתמרו, בתצלום בלבד, בר' כו 34 – כז 30; דב' ד 38 – ו 3, ובמקור דב' כח 17 – סוף הספר,⁴⁰ ובסך הכול חסרות מכלל היקרויות הכו"ק שבקורפוס הנחקר 68 היקרויות (מהן 58 מספרי התורה ועוד 10 מנביאים ראשונים). הרוב המכריע של היקרויות הכו"ק (מעל ל-80%) שרדו אפוא בכ"י א, והחלקים החסרים אין בהם כדי לשנות משמעותית את התמונה בכללותה. להשלמת חסר זה⁴¹ נבחר כ"י ל (כ"י לנינגרד B19^A שביסוד הכיבלייה הבראיקה), הנחשב קרוב ביותר לכ"י א.⁴² יצוין כי בשל ההתאמה הגדולה שבין שני כתבי יד אלה (א, ל) כמעט אין לחשוש מבעיה של חוסר אחידות הטקסט.

שיטת החקירה משלבת את הגישה הדוקטיבית עם הגישה האינדוקטיבית: החיבור יוצא מהנחת יסוד כוללת, התובעת הוכחה שהצורות המיוצגות בכתב ובקרי משקפות חלופות לשוניות, ומן הכלל אל הפרטים: לאורך כל הדרך נבדקת דרך שיטה כל היקרות והיקרות של כו"ק שמופיעה בקורפוס הנחקר תוך עימות בין שני רכיבי הזוג, כתיב כנגד קרי. מן הניתוח הלשוני של הנתונים לפרטיהם שב החיבור אל ההכללה (בסיכום הכולל ובמסקנות), היינו חזרה אל מה שהיה צריך להוכיח, בבחינת כלל ופרט וכלל.

מאחר שמדובר בניתוחה של לשון עתיקת יומין, ברור שיש להזדקק לכל הכלים המדעיים שמעמיד כיום מחקר לשון המקרא לרשותו של החוקר טקסט עתיק, כגון מסורת פרשנית על פי כתבי יד עתיקים במהדורות מדעיות; תרגומים עתיקים; מחקר

37 ראה גושן-גוטשטיין, אותנטיות, עמ' לו.

38 ראה לוינגר, כ"י חלב, עמ' סד.

39 ראה ייבין, מבוא למסורה, עמ' 15.

40 יצוין כאן כי העדות החדשה לנוסח התורה בכתר ארם צובה, שנתגלתה באחרונה ב'עותק הסמינר', אין בה כדי לסייע במחקר זה, משום שהמגיה (עמאדי שי) לא מצא לנכון להעיר בעותק דפוסו על חילופי כתיב וקרי, להוציא שתי היקרויות בלבד. עיין בעניין זה פנקובר, נוסח התורה, עמ' 99 הערה 2.

41 לרשימת החלקים החסרים מכ"י א ראה ייבין, מבוא למסורה, עמ' 15; פנקובר, נוסח התורה, עמ' 23.

42 לפי עדות הקולופון שלו, כ"י ל הוא מן הספרים המוגהים והמבוארים אשר עשה המלומד אהרן בן משה בן אשר. ראה ייבין, מבוא למסורה, עמ' 16–17.

השפות השמיות; ספרויות שונות שיש בהן הקבלות וממצאים אפיגרפיים שונים מתקופת המקרא ומן התקופה הסמוכה לה. אך יודגש כאן, שעם כל החשיבות הנודעת לכלים אלה במחקר טקסט עתיק אין אלה בסופו של דבר אלא נתונים מסייעים בלבד, והם בעלי ערך תנייני ביחס להתבוננותו של החוקר בטקסט המקראי עצמו.⁴³

חקירה המבוססת על הבנת הכתובים לאשורם היא הערובה הטובה ביותר לניתוח לשוני מכוון. חקירה מסוג זה נזקקת בדרך כלל גם לסיוע מצד ההקשר של הכתוב. חיוני הדבר לא להסתפק בבחינת הפרט הבודד הנתון בכתיב או בקרי, אלא לנסות לבחון פרט זה תוך התחשבות בהקשרו הענייני (המקדי והרחב).⁴⁴ מעלתה הכוללת של חקירה זו היא שמהותה של התופעה הנבדקת עולה בסופה של הדרך מתוך נתונה היא.

הקו המנחה בחיבור זה הוא התפיסה שאת סוגיית הכו"ק אין לבחון אלא מתוך ראייה כוללת; אין טעם בגישה 'אטומיסטית', המציעה פתרון נפרד לכל פרט ופרט של כו"ק, כפי שנעשה במידה רבה עד כה. מכריעה בעניין זה התפיסה הכוללת של התופעה, היינו הסבר כולל אחיד שיש בכוחו לתת מענה הולם לכל פרט ופרט במערכת. החיבור מציע בוחן אחיד, בבחינת 'מכנה משותף', לקביעת טיבן של היקריות הכתיב והקרי, הוא הבוחן הלשוני. קשה לחלוק על כך כי פתרון אחד כולל, היוצא ידי חובת כל הפרטים, עדיף מפתרונות הרבה המנסים כל אחד ליישב קושי אחר.⁴⁵ יתרונה של שיטה זו בפשטותה, שכן היא מבקשת להעמיד את הבוחן הלשוני כבוחן אחיד ההולם את כלל היקריות הכו"ק, ובשל היותו של בוחן הלשון בחקירת טקסט מקראי בוחן אובייקטיבי ביחס עשוי הוא לשמש כלי מהימן בבדיקת תופעת הכו"ק.

נראה כי שיטת החקירה בעלת מרב הסיכויים להגיע לחקר האמת בכל הנוגע לטיבה של תופעת הכו"ק היא קטגוריזציה הולמת של הנתונים (ר"ל היקריות הכו"ק) המוכתבת על ידי החוקיות הפנימית של החומר הנבדק עצמו ובדיקה שיטתית של צורות הלשון הפרטיות אחת לאחת בכל קטגוריה בנפרד. ובכך נמצאת התופעה מתבררת מתוך עצמה. עם זאת נעשה ניסיון להקביל את לשונות הכו"ק הנבדקות כאן עם לשונות כו"ק אחרות המופיעות בספרי המקרא שמחוץ לקורפוס הנחקר; בכך, דומה, מקבל מחקר זה יתר תוקף.

יצוין כי החקירה נעשתה על פי הגישה הפילולוגית, גישה המקבלת את הנוסח ככתבו, כמות שהוא נתון לפנינו כיום, ומנסה לבארו בעזרת כלים פילולוגיים, ולא על פי הגישה הטקסטואלית, הפועלת על סמך ההנחה כי הנוסח השתבש;⁴⁶ שכן

43 ראה בן-שם, מחקרים, עמ' ז.

44 על עיקרון זה ראה למשל דברי אפשטיין, הגיוני לשון, עמ' 248.

45 ראה הורביץ, בין לשון ללשון, עמ' 107.

46 להבחנה בין שתי הגישות ראה באר, בלשנות משווה, עמ' 5-11.

אף אם נקבל שנוסח המסורה שבידנו אינו נקי מכל שיבוש, לא כל מקום שהוא מוקשה בעינינו הוא שיבוש ודאי. ורק אזכיר כאן כי המאמצים את גישת התיקונים במקרים של מילים או צורות 'חריגות' מתעלמים הם על פי רוב מן הכלל הידוע *lectio deffcilior melior*, שעל פיו דווקא הקריאה המוקשית היא העדיפה. ומן המפורסמות הוא, כי רבים מן ה'שיבושים' וה'חריגים' שבנוסח המקרא ובמסורת הנקדנים, שחכמים מן הדורות הקודמים התקשו בהם, הובנו בינתיים והוכרו בחקר לשון המקרא כאותנטיים וכמיוסדים.⁴⁷ אי לכך מחקר זה נוקט משנה זהירות בטיפולו בכל צורת כתיב או קרי הנראית חריגה או חשודה כשיבוש.⁴⁸

ויפים דבריו של משה בראשון בעניין זה: 'ואתה תמה ביותר על חוקרים לא מעטים העוסקים בטקסטים עתיקים, שעדיין מקלים את מלאכתם: כל אימת שהם נתקלים בצורות זרות ומשונות הם גוזרים עליהן גזרת עקירה ותיקון ואיך יודע לאיזה טקסט הם מכוונים פניהם – לטקסט העתיק או לטקסט "שלהם"'.⁴⁹ ומכל מקום, אין הכרח לגרוס במקום מסוים שמופיעה בו צורה חריגה שיבוש בכתיב שבא על תיקונו בקרי, כשאפשר לבאר כתיב זה בצורה מניחה את הדעת כפרי תהליך לשוני מובהק.

ראוי להוסיף כאן דברים אחדים באשר לחשיבות ההיצמדות לנוסח המסורה (חיבורי נצמד, כאמור לעיל, לנוה"מ הנתון בכ"י א). יש להניח כי גם הספרות המקראית, כמו כל ספרות בעולם העתיק, איננה נקייה מכל ליקוי או פגם שנפל בה בתהליך הממושך של המסירה,⁵⁰ תהליך שבו עבר הנוסח ידיים רבות של סופרים-מעתיקים ועורכים-מעבדים. עם זאת נראה כי בדיקה לשונית של טקסט אינה יכולה להתבסס על טקסט היפותטי משוחזר, שהשמא מרובה בו על הברי, אלא חייבת היא להיות מיוסדת על טקסט ממשי הקיים בעין, על נתונים עובדתיים, על אף אי-השלמות שתיתכן בהם בשל תהליך מסירתם במשך דורות רבים. היצמדות זו לנוסח המסורה מחויבת מכוח העקרונות של המתודה הפילולוגית, שמחקר זה כפוף לה,⁵¹ ולא ממניעים אפולוגטיים או מדעה קדומה.⁵²

47 למשל, הכתוב המפורסם 'וכרמל בצקלנו' (מל"ב ד 42): הבי"ת שבתיבה בצקלנו נתפסה כאות שימוש, אך מאוחר יותר, בעקבות האוגריתית, הובנה כבי"ת שורשית. וראה בעניין זה למשל 'בצקלן', ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, ב, עמ' 136.

48 מן הראוי לציין כאן כי גושן-גוטשטיין נקט גישה פילולוגית זו, ונמנע בשל כך מלכתחילה מלכלול באפרטים הצעות לתיקוני טקסט. ראה גושן-גוטשטיין, 'ישעיהו, עמ' 7.

49 ראה בראשון, נשכחות, עמ' 104 הערה 120.

50 ראה כהן, האידאה, עמ' 42 ואילך.

51 ראה בן-שם, מחקרים, עמ' ז-ט. לדיון בבעיות המתודולוגיות של סוגיה זו מנקודת המבט של ביקורת הנוסח ראה טוב, עיונים, וכן הנ"ל, הערכות טקסטואליות.

52 ראה באר, בלשנות משווה, עמ' 111. והשווה אל הורביץ, שקיעי חכמה, עמ' 32-34.

ביקשתי אם כן לתת את הדעת על השאלות הבאות: ראשית, מהו שורשה ההיסטורי של תופעת הכתיב והקרי. משאלה ראשית זו נגזרות שאלות משנה אחדות: האם לשונות הכתיב והקרי באו לעולם מלכתחילה או נתהוו בדיעבד? אם מלכתחילה, כיצד נוצרו זוגות אלה של הכתיב והקרי? ואם בדיעבד נתהוו, האם הם פרי תהליך של ניסיון לקריאה נכונה ומתוקנת של הכתוב או פרי תהליך של ברירה בין גרסאות טקסטואליות שונות?

שאלה זו על נגזרותיה קשורה לשאלה כיצד ניתן להסביר את אי-העקיבות המתגלה בהיקרויות הכתיב והקרי – מילה מסוימת מופיעה במקום אחד כתיב וקרי כאחד, במקום אחר בתורת קרי בלבד, ובמקום שלישי אתה מוצא אותה בתורת כתיב בלבד? שאלה אחרת היא שאלת הזיקה בין הכתיב לקרי: מה טיב היחס בין צורת הלשון המיוצגת בכתיב ובין זו המיוצגת בקרי, והאם יש חוקיות ביחס זה? ועוד נשאל האם קיים יחס של מוקדם ומאוחר בין הצורות שבכתיב ובקרי? היש יחס של תלות בין הצורות, או שמא כל אחת מהן עצמאית? ואם קיים יחס של תלות בין שתי הצורות, האם ניתן להצביע על יחס גנטי של אב ותולדה או יחס של ראשוני לעומת משני או על יחס אחר?

ומניין שאב הקרי את סמכותו המחייבת? שכן צורת הקרי בלבד היא הנקראת בקריאה הליטורגית ובלימוד המקרא ותוך התעלמות מן הכתיב, אף שזה האחרון הוא המופיע בנוסח הפנים של המקרא.

בעקבות דרישה וחקירה במכלול שאלות אלה, אני מצפה שלקורא תתברר התמונה הכוללת ושאלת פשר תופעת הכו"ק תבוא לפניו על פתרונה המניח את הדעת. אולם האם יהיה נכון להסיק ממחקר זה, המוגבל בהיקפו, על תופעת הכו"ק שבמקרא בכללותו? מענה סביר לשאלה זו עשוי אולי להינתן רק לאחר שיהיו מונחות לפנינו תוצאות של בדיקה סטטיסטית שתעמוד על מובהקות ההבדל בין היקרויות הכו"ק שבקורפוס הנחקר לבין מדגם מייצג של היקרויות כו"ק ביתר ספרי המקרא לחטיבותיהם הספרותיות השונות. בדיקה סטטיסטית זו ותוצאותיה מובאים בנספח.